

Ivan Majnarić

PAPA I SVJETOVNI VLADAR NA IZMAKU KAROLINŠKOG DOBA – PRIMJER SPLITSKIH SINODA DVADESETIH GODINA 10. STOLJEĆA

Ivan Majnarić
Leksikografski zavod
Miroslav Krleža
Zagreb

UDK 261.7(497.5Split)“09”
282(497.5)“09”
Prethodno priopćenje
Primitljeno: 3.3.2010.
Prihvaćeno: 19.5.2010.

Autor u prilogu sagledava suodnos ranosrednjovjekovne svjetovne i crkvene vlasti, osobito s obzirom na ulogu vladara i pape. Sukladno tim odnosima iznosi ideje o ulozi ranosrednjovjekovnog hrvatskog vladara na crkvenim sinodama dvadesetih godina 10. stoljeća.

Ključne riječi: Hrvatska, Dalmacija, kralj Tomislav, crkvena povijest, politička povijest, crkvene sinode, 9.–10. stoljeće

Posljednjih dvadesetak godina u europskoj i svjetskoj medijevistici osobito je prisutan trend ponovnog promišljanja – ili dekonstrukcije, kako se to često naziva – postojećih povijesnih problema i preispitivanja ustaljenih interpretacija. Na valu tog trenda, među ostalim, u inozemnoj historiografiji su polučeni impresivni rezultati, a ponešto je trend zaživio i u nas. Kako neprekidno sveukupno kritičko i argumentirano promišljanje i jest osnova povijesne znanosti, upravo ću se na temelju nekih postignuća strane historiografije pozabaviti aspektom bitnim za razumijevanje prošlosti prve polovice 10. stoljeća. U kratkom prilogu ponajprije ću ponuditi razmišljanja o duhu doba, kraja 9. i početka 10. stoljeća, osobito o položaju vladara u tadašnjoj političkoj kulturi zapadne Europe i njegovu odnosu s papom. Potom ću ta razmišljanja, od niza problema u svezi s tadašnjom hrvatskom prošlošću, sagledati kroz prizmu nekih pitanja odnosa papa i Tomislava te sveza hrvatskog vladara i crkvenih sinoda održanih dvadesetih godina 10. stoljeća u Splitu.¹

¹ Tijekom 2009. u žarištu javnog zanimanja ponovno se našao Tomislavov lik te je u nekim tiskanim i brojnim elektroničkim medijima (najbolji uvid u pregled tih priloga dobiva se unosom sintagme “Tomislav nije prvi hrvatski kralj” u neku od internetskih tražilica) ponovno otvoreno, historiografski znano, pitanje je li taj hrvatski vladar doista bio kralj. Tim se povodom očitovao Odjel za srednjovjekovnu povijest Hrvatskog instituta za povijest, kratke su komentare davali kolege medijevisti, ali i ostali povje-

Ovom prilikom ne namjeravam ulaziti u pitanje o Tomislavovu naslovu i njegovoj krunidbi, kao ni u osvrt dosadašnjih historiografskih interpretacija² ili razmatrati povijesnu uporabu lika kralja Tomislava.³ Dovoljno je iznijeti neke primjedbe. Naime, svi historiografski prijeporni stavovi uglavnom su sagledani iz aspekta Tomislava i područja njegove vlasti, što je donekle bilo jednostrano. Pritom su za prilog osobito bitna dva aspekta problematike, tumačenje Tomislavove uloge, odnosno uloge njegova mogućeg nasljednika, na sinodama 925. i 928. te tumačenje papinih odnosa s hrvatskim vladarom u svezi s tim sinodama.

Tako se do sada, među ostalim, upozoravalo na Tomislavovu ulogu u crkvenom i kulturnom objedinjavanju dalmatinskih gradova i hrvatskog zaleđa.⁴ No, to se uglav-

sničari. Riječ je zapravo o medijskoj reakciji na kratke istovjetne preglede hrvatske prošlosti objavljene na internetskim stranicama Stalne misije Republike Hrvatske pri Ujedinjenim narodima, New York (un.mvp.hr) i Misije Republike Hrvatske pri Sjevernoatlantskom savezu, Bruxelles (nato.mvp.hr) u kojima se Tomislav spominje kao knez. Od tiskanih pak priloga izdvajaju se: I. F., Za MVP prvi okrunjeni Hrvat bio je Stjepan Držislav, *Novi list*, 5.V.2009. (www.novolist.hr/2009/05/06/za-mvp-prvi-okrunjeni-hrvat-bio-je-stjepan-drzislav); Andreja Bratić, Spor o kralju Tomislavu, *Globus*, 05.VI.2009 (globus.jutarnji.hr/kultura/spor-o-kralju-tomislavu); Vlado Vurušić i Adriana Piteša, Hrvati su bili prljavi koljači, a Tomislav nije ni okrunjen, *Jutarnji list*, 21.XI.2009. (www.jutarnji.hr/hrvati-su-bili-prljavi-koljaci-a-tomislav-nije-ni-okrunjen/361437/). Očitovanje Odjela za srednjovjekovnu povijest Hrvatskog instituta za povijest široj javnosti dostupno je, također na internetskim stranicama (www.isp.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=341&Itemid=31), a vjerojatno se čuva i u arhivi/pismohrani ustanove. S obzirom na to da je u javnosti znanstvena poruka i argumentacija – osobito u slučaju nadasve razumljivog diskursa povijesne znanosti – suhoparna, nezanimljiva, pa tako i dosadna, ponešto obećavajuća rasprava, krajnjom senzacionalističkom dekontekstualizacijom završila je dohranjivanjem različitih opcija političko-nacionalnih podjela, pri čemu su povijesna znanost i povjesničari, neprispodobljeni tim podjelama, zapravo obezvrijeđeni. Dakako, iluzija je da bi prosječan javno osviješten tranzicijski građanin ikad i mogao u potpunosti pojmiti povijesnu metodu i zaključke, osobito s obzirom na dihotomiju profesionalizacije povijesne znanosti te rakursa odgojnih vrijednosti o prošlosti, usađenog u svakog pojedinca masovnim obrazovnim sustavom, obiteljskom disciplinom ili uopće društveno prihvatljivim viđenjem “dobrih” predaka; za širi kontekst usp. Mladen Ančić, *Što “svi znaju” i što je “svima jasno”*. *Historiografija i nacionalizam*, Zagreb 2008., str. 9-29. Također je svrsishodno usporediti i literaturu ondje navedenu. Autorova stajališta ondje iznesena raspravna su, no pružaju osnovni uvid u smisao povijesti kao znanosti.

² Za najbolje preglede opsežnih historiografskih stajališta usp. Josip Ante Soldo, *Die Historiographie der Spliter Konzile im X. und XI. Jh., Vita religiosa morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI*, ur. Atanazije G. Matanić, Padova 1982., str. 21-79, ovdje str. 21-59; Tomislav Raukar, *Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925.–1995., Prvi hrvatski kralj Tomislav*, Zagreb 1998., str. 205-229; Ivo Goldstein, O Tomislavu i njegovom dobu, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, sv. 18, Zagreb 1985., str. 23-55; Josip Bratulić, Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925., *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, Zagreb 1998., str. 191-204. Također za širi uvid u slijed historiografske misli uopće usp. i zbornike *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva*, Zagreb 1925. te *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, Zagreb 1998.

³ Usp. Zlatko Matijević, Kralj Tomislav – prvoborac jugoslavenstva. U povodu osamdesete obljetnice obilježavanja tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva, *Hrvatska revija*, god. 5, br. 3, Zagreb 2005., str. 105-111; Hrvoje Matković, Proslava tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci u Hrvatskoj, *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, str. 271-280; usp. i Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 159-198.

⁴ Usp. Josip Lučić, Quelques traits caractéristiques dans les rapports entre l’église et l’état dans la Croatie au Xe siècle, *Vita religiosa morale*, str. 205-217, ovdje str. 212; Radoslav Katičić, Korijeni hrvatske

nom motrilo kroz prizmu problema odnosa Tomislava prema bizantskoj vlasti u Dalmaciji. Kroz nju se najčešće percipiralo i vladarevo sudjelovanje na sinodama 925. i 928. te pritom isticalo da je na njima samo nazočio, a valjda se prešutno podrazumijevalo da su glavnu riječ ondje imale crkvene osobe. Premda u istom kontekstu, Nada Klaić u razmatranju je nešto potanje tumačila sinode, a može se s pravom pretpostavljati da su njezine riječi naišle na historiografski konsenzus te su bile prešutni preduvjet daljnjih razmatranja. Ipak, nije ih naodmet ponoviti. Tako je držala da papa Ivan X. nije mogao urediti crkvene prilike na istočnojadranskoj obali “bez pristanka svjetovnih vladara”, a sinode svjedoče o “zajedničkoj akciji svjetovne i crkvene vlasti”.⁵

Za prilog je svrsishodno i historiografsko poimanje uloge pape. Naime, ako je uopće i bio motren, papu se uglavnom držalo za instrument međunarodnog ozakonjenja Tomislavove vlasti. Odmak od toga napravio je samo Josip Lučić, ali također u kontekstu odnosa Tomislava i bizantske Dalmacije. Ukratko, smatrao je da je Tomislavovo osvajanje vlasti u bizantskoj Dalmaciji te njezino uklapanje u hrvatsku državu potaknuo papa Ivan X. nakon što je Bizant prepustio Rimu crkvenu upravu na istočnojadranskoj obali. Napominje da je papa ozakonio Tomislavov čin na osnovi “prava koje proizlazi iz njegove univerzalne vlasti”.⁶ Potom je gledišta doradio te zaključio da je nakon papina priznanja Tomislavove vlasti crkvi reciprocitetom omogućeno samostalno odlučivanje oko ključnih pitanja (hijerarhija, jezik bogoslužja, sudstvo) bez utjecaja države.⁷

Spomenute tvrdnje Nade Klaić i Josipa Lučića – premda argumentacijski iznesene u kontekstu sasvim drugačijem od onoga u ovom prilogu – upućuju na sklop problema koji u hrvatskoj historiografiji do sada nije uočen, a u središtu koje se nalazi suodnos vlasti svjetovnog vladara i univerzalnosti papa. Njihovo potanje razmatranje vodi k srži priloga, pri čemu se ponajprije potrebno usmjeriti na širi europski kontekst održavanja sinoda te na vladarevu ulogu u njihovu radu.

No, prije toga potanjeg razmatranja valja još usputno upozoriti na to da je historiografski prijeporno i pitanje trajne papine jurisdikcije nad istočnojadranskom obalom s obzirom na bizantsku vlast nad tim područjem. Problem je previše opsežan da bi se u njega potanko ulazilo, pa se na ovome mjestu ukazuje na prihvatljive zaključke Vit-

kulture i književnosti od doseljenja do vremena kralja Tomislava, *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, str. 165-189, ovdje str. 185-188 (teze autor iznosi i u: *Na ishodištu. Književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. stoljeća*, Zagreb 1994.); Budak, *Prva stoljeća*, str. 30-31.

⁵ Ta je stajališta autorica iznijela u osvrtu na knjigu Jadrana Ferluge o bizantskoj upravi u Dalmaciji; usp. Nada Klaić, Jadrana Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Posebna izdanja Srpske akademije nauka, sv. 6, 1957., str. 246-255, *Historijski zbornik*, sv. 13, Zagreb 1960., str. 246-255, ovdje str. 250.

⁶ Josip Lučić, Hrvatska na jadranskom i podunavskom prostoru u IX. i X. stoljeću, *Starine JAZU*, knj. 58, Zagreb 1980., str. 9-23, ovdje str. 19; usp. Isti, Kralj Tomislav i njegovo doba, *Nastava povijesti*, sv. 2, Zagreb 1973., str. 32-43, ovdje str. 38-39.

⁷ Zaključio je: “A cette époque on commençait à construire la médiévale *concordia inter sacerdotium et imperium*, comme c’était le cas des autres états contemporains”. Lučić, *Quelques traits*, str. 212-216.

torija Perija.⁸ Naime, zaključio je da je crkvena organizacija na istočnojadranskoj obali oduvijek bila pod papinom jurisdikcijom, odnosno da je ona bila trajna.

Premda je također preopsežan za potanje razmatranje, valja upozoriti i na problem uspostave vlasti hrvatskoga vladara nad Dalmacijom, a što je u uskoj svezi s prethodnim historiografskim problemom. Pregršt različitih stajališta o tom problemu razvidno je i iz spomenutih tvrdnji Nade Klaić i Josipa Lučića, a za ovu priliku dovoljno je ustvrditi da je u novije doba hrvatska historiografija uglavnom jedno-dušna u pogledu toga kako je upravo za Tomislava Dalmacija konačno postala dio područja vlasti hrvatskog vladara.⁹

Najposlije, prije potanjeg razmatranja potrebno je još upozoriti i na zbornik *Vita religiosa morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI*,¹⁰ koji je često izmicao vidokrugu domaćih povjesničara. Pritom je osobito svrsishodan rad Reinharda Elzea, koji je u središte svojeg zanimanja, s obzirom na Hrvatsku 10. stoljeća, stavio nekoliko pojmova, a ponajprije pojam *regnum*, te pobliže sagledao njihovo značenje u ondašnjoj političkoj kulturi. Tako je držao da je do kasnog 9. stoljeća hrvatski vladar bio pod vrhovništvom Franačkog Carstva. Sukladno primjeru Bretagne, upozorio je na to da je tek u trenutku papine potvrde uređenja crkvene jurisdikcije pod vlašću hrvatskog vladara Tomislavu otvoren put k uzdizanju iz *dux* u *rex*.¹¹ Tako se u središtu Elzeova rezoniranja našla tvrdnja da je preduvjet stvaranja kraljevine postojanje zemaljske crkve (*Landeskirche*), pri čemu je jednako važna bila i nakana preklapanja granica svjetovnih i crkvenih oblasti.¹² Te ideje dobra su osnova za daljnje razmatranje.

* * *

Za razumijevanje poimanja vladara u zapadnoeuropskoj političkoj kulturi 9. i 10. stoljeća ključni su procesi u Franačkom Carstvu, koje ujedno valja povezati s franačkim poimanjem države. Dio franačkoga kulturnog kruga bilo je i područje

⁸ Vittorio Peri, Spalato e la sua Chiesa nel tema bizantino de Dalmazia, *Vita religiosa morale*, str. 271-348, ovdje str. 271-281.

⁹ Npr. usp. Budak, *Prva stoljeća*, str. 30-33; Mladen Ančić, Imperij na zalasku. Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 41, Zadar 1999., str. 1-20, ovdje str. 19. Kako to zaključuje i Ančić, upravo Tomislavova uloga na sinodi 925. te zaključci sinode potvrđuju vezanje Dalmacije uz područje Tomislavove vlasti. Razmatranje što je sve pak to područje obuhvaćalo i kakav je bio odnos Tomislava sa zahumskim *duxom* Mihovilom Viševićem prelazi okvir teme. Za ovaj prilog ta pitanja i nisu od presudne važnosti, jer papa percipira upravo Tomislava kao vladara s kojim može ostvariti kontakt. Značenje posljednje tvrdnje razjasnit će se u nastavku teksta.

¹⁰ Riječ je o zborniku iz kojeg su se članci, sukladno kontekstu, već spominjali u ranijim bilješkama (*Vita religiosa morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI*, ur. Atanazije G. Matanić, Padova 1982.).

¹¹ Reinhard Elze, Königtum und Kirche in Kroatien im 10. und 11. Jahrhundert, *Vita religiosa morale*, str. 81-97, ovdje str. 83-85. Valja napomenuti da je također ostavio otvorenu mogućnost da Tomislavovi nasljednici nisu zadržali kraljevski naslov, jer se o njima premalo znalo, te da je Stjepan Držislav zapravo bio prvi kralj Hrvatske i Dalmacije.

¹² Slučaj biskupa Grgura pritom je tumačio kao svojevrsnu anomaliju, koja je na splitskim sinodima riješena.

vlasti hrvatskog vladara, pa je to poimanje tim bitnije. Naime, novija historiografska istraživanja s pravom su istaknula ulogu Staroga zavjeta (doba kraljeva, svećenika, ratnika, sudaca, proroka) – gledanih kroz prizmu Novog zavjeta i djela sv. Augustina¹³ – u oblikovanju ranosrednjovjekovne politike te obrasca tadašnje svakidašnjice uopće. Franci su se poimali kao odabrani narod u posebnom odnosu s Bogom, kao što je to nekoć bio Izrael, a vlast franačkih kraljeva/careva sagledavala se u kontekstu starozavjetnih vladara, pri čemu su Knjige kraljeva imale osobito značenje.¹⁴ Tako se u središtu karolinške političke kulture zapravo našao pojam *ecclesia* – pod iznimnim likom kralja Jošije, reformista i obnovitelja saveza s Jahvom, starozavjetnih egzegeza, ali i slike kršćanskih rimskih careva¹⁵ – koji se odnosio na kršćansku zajednicu kao sredstvo samoidentifikacije različitih naroda pod prostranom vlašću Karolinga. Istodobno ta je zajednica činila jasnu granicu prema narodima izvan vlasti Karolinga, pa su takvi bilježeni terminom pogani i percipirani su kao takvi.¹⁶

Sukladno tom obrascu vladar je bio odgovoran za spas svojih podanika. Svećenstvo je, ponajprije biskupi i opati, doslovno upravljalo s vladarom,¹⁷ a crkvena i svjetovna domena, za razliku od razdoblja nakon druge polovice 11. stoljeća, nisu bile suprotstavljene, nego poistovječene, djelovale su zajednički i nadopunjivale se radi ispravnog štovanja i spasa vjernika. To se jasno očitovalo na sinodama, koje su vodili kraljevi i na kojima su se rješavali poslovi kraljevstva uz prisutnost svjetovnjaka i svećenstva.¹⁸ Dakako, sve je to posredno pridonosilo jedinstvenosti i učinkovitosti političkog upravljanja. Ukratko, ključno je ondašnje poistovjećenje pojma *ecclesia* s pojmom područja vlasti Karolinga, unutar kojeg su svećenstvo i svjetovnjaci, a ponajprije vladar snagom ustrajnosti u ispravnoj molitvi i vjeri,¹⁹ pred Bogom odgo-

¹³ Usp. Dwight D. Allman, Sin and the Construction of Carolingian Kingship, *The Seven Deadly Sins. From Communities to Individuals*, ur. Richard Newhauser, Ledien – Boston 2007., str. 21-40.

¹⁴ Usp. cjelinu The Power of the Word: the Influence of the Bible on Early Medieval Politics, u časopisu *Early Medieval Europe*, god. 7, br. 3, London 1998., str. 261-357; osobito članke Mayke de Jong, Roba Meensa i Mary Garrison; usp. i: Mary Garrison, The Franks as the New Israel? Education for an Identity from Pippin to Charlemagne, *The Uses of the Past in Early Middle Ages*, ur. Yitzakh Hen i Matthew Innes, Cambridge 2000., str. 141-161; Mayke de Jong, Charlemagne's Church, *Charlemagne, Empire and Society*, ur. Joanna Story, Manchester 2005., str. 103-135; ovdje str. 112-114.

¹⁵ Za širi kontekst značenja slike kršćanskih rimskih careva usp. Janet L. Nelson, Translating Images of Authority: The Christian Roman Emperors in the Carolingian World, *The Frankish World, 750-900*, London 1996., str. 89-98.

¹⁶ Usp. Mayke de Jong, Ecclesia and the Early Medieval Polity, *Staat im frühen Mittelalter*, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, sv. 11, ur. Stuart Airlie, Walter Pohl i Helmut Reimitz, Wien 2006., str. 114-132, ovdje str. 118-119; Jong, Charlemagne's Church, str. 106, 110-111.

¹⁷ Usp. Steffen Patzold, Die Bishöfe im karolingischen Staat, *Staat im frühen Mittelalter*, str. 133-162.

¹⁸ Jong, *Ecclesia*, str. 119-132; Jong, Charlemagne's Church, str. 107-110, 114-116. Brojni primjeri koji nedvojbeno potvrđuju da je kralj upravljao uz pomoć biskupa i opata navode se i u: Patzold, Die Bishöfe, str. 133-162.

¹⁹ Za širi kontekst ispravnosti vjere i molitve usp. Rob Meens, Religious Instruction in the Frankish Kingdoms, *Medieval Transformations. Texts, Power, and Gifts in Context*, ur. Esther Cohen & Mayke de Jong, Leiden 2001., str. 51-67.

varali za spas svojih podanika. Istodobno je osvijesteno i dvostruko značenje pojma crkva, opće u smislu *populus Christianus* te posebno u smislu svećenstva.²⁰

Za temu su podjednako bitni procesi pri postupnom nestanku učinkovite frančke vlasti u drugoj polovici 9. stoljeća. Naime, pri istraživanju tog doba, na umu osobito valja imati ono što Matthew Innes naziva historiografski *cliché*.²¹ Riječ je o sagledavanju tadašnje (političke) povijesti kao tragedije, u kojoj su slabi kraljevi i premoćna aristokracija vodili karolinški sustav k raspadu, a moćno carstvo u propast. Naprotiv takvu poimanju, Simon MacLean je uzroke nestanka karolinškog sustava ponajprije identificirao u nedostatku muških nasljednika među Karolinzima, što je rezultiralo time da se unutar dinastički sukobi više nisu vodili vertikalno između najbližih srodnika, nego horizontalno i dijagonalno, te su uključivali najširu rodbinu iz raznih poddinastija u nizu karolinških zemalja/kraljevstva. U tom je kontekstu bitno da je aristokracija “internacionalizirala” interese, jer premda je i dalje svoj položaj legitimizirala u karolinškom sistemu, mogla je kraljevsku zaštitu – u smislu osiguranja osnovnog društvenog statusa jasno označenog pojmovima *beneficia* i *honores* te osobnom zakletvom – tražiti na više dvorova. Takva je premreženost utjecaja, pri čemu su mogućnosti zapleta bile nebrojene, pa su čak uključivale i sveze s vladarima izvan područja karolinške vlasti, najposlije smanjila učinkovitost kraljevske vlasti na pojedinim područjima te je dotadašnji sistem prestao funkcionirati. No, sistem je istodobno bio presložen da bi aristokracija nadomjestila kraljevsku vlast, pa se upravo u tom kontekstu tražila učinkovita zamjena sukladno postojećem obrascu vlasti. Tako je zapravo u zapadnoj Europi nastala mreža kraljevstava ili su se na čelu lokalne hijerarhije na osnovi vojnog vodstva s vremenom pojavile osobe s naslovom *dux*.

U svakom slučaju, proces dubokih društvenih i teritorijalnih promjena od zadnje četvrtine 9. stoljeća i tijekom 10. stoljeća (pri čemu na umu valja imati i utjecaj pojave Mađara) iznjedrio je niz novonastalih samostalnih područja vlasti. Pritom se naslovi vladara tih područja rabljeni u vrelima ne mogu držati konačnima – premda odaju nakanu opisivanja stvarne vlasti tog vladara – jer je tijekom tog procesa primjena terminologije za prisposobljenje vladara krajnje nesustavna. Samo usputno, mogu se spomenuti primjeri oblikovanja samostalnih područja vlasti poput onih Přemyslida u Češkoj i Moravskoj u prvoj polovici 10. stoljeća, Pjastovića u Poljskoj sredinom 10. stoljeća ili Haralda Ljepokosog potkraj 9. stoljeća u Norveškoj. Pritom su pripadnici Přemyslida nosili naslov *dux* (knez),²² naslov *rex* Mješka I. krajnje je historiografski

²⁰ Usp. Jong, Charlemagne's Church, str. 106, 110-111.

²¹ Matthew Innes, *State and Society in the Early Middle Ages. The Middle Rhine Valley 400–1000*, Cambridge 2000., str. 195; Simon Maclean, *The Carolingian Response to the Revolt of Boso, 879–887*, *Early Medieval Europe*, god. 10, br. 1, London 2001., str. 21-48, ovdje str. 27-30; usp. Dominique Barthélemy, *Debate: The “Feudal Revolution” I*, *Past and Present*, br. 152, Oxford 1996., str. 196-205.

²² Usp. Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička i Zöe Opačić, *Bohemia and Moravia, Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, ur. Nora Berend, Cambridge 2007., str. 214-262.

prijeporan,²³ dok je Haraldov naslov *rex* konstrukcija kasnijih stoljeća.²⁴ Valja napomenuti i da se u vrelima ne razlikuje naslov ugarskoga kralja Stjepana prije i nakon krunidbe.²⁵ Ti su slučajevi osobito znakoviti i s obzirom na historiografski prijepor oko Tomislavova naslova te ih je u budućim raspravama potrebno potanje sagledati.

Nadalje, bitno mjesto u franačkoj političkoj kozmologiji zauzima je papa i Rim. Rim je bio mjesto apostola, mučenika, nepresušno vrelo svetosti,²⁶ a papa nasljednik sv. Petra. Franačka zaštita pape i posredovanje nasljednika sv. Petra molitvom osiguravala je Francima Božju milost. Franci su na području svoje vlasti gajili viziju mikrokršćanstva,²⁷ a istodobno svojom zaštitom papama nudili gotov obrazac univerzalnosti. No, taj obrazac sve do 11. i 12. stoljeća pape nisu bili spremni preuzeti. Dapače, uopće je upitan kontinuiran doseg duhovnih, pastoralnih i pastoralno-jurisdikcijskih mjera papa 9. stoljeća u kršćanskom svijetu, a njihovi samoinicijativni istupi u taj svijet bili su rijetki. Ipak, pogriješno bi bilo držati da pape nisu imali utjecaj u kršćanskom svijetu ili da nisu bili vrhovni pastiri zapadnoga kršćanstva, no njihov je tadašnji univerzalni utjecaj bio malen. U mnoga se dogmatska pitanja pape nisu izravno uključivali, nego su samo potvrđivali njihov ishod.²⁸ Slično je bilo i s pitanjem misionarstva, što je ponajbolje razvidno u misiji sv. Ćirila i Metoda među

²³ Usp. Przemysław Urbańczyk, Stanisław Rosik, Poland, *Christianization and the Rise*, str. 263-300. Naime, različiti kroničari Mješka oslovljavaju dvojako, *dux* ili *rex*, no pritom je presudno njihov shvaćanje tih naslova. Tako je Widukinda iz Corveya, koji je Mješka 70-ih godina 10. stoljeća nazivao *rex*, na osnovi *saxonica interpretatio* pod naslovom podrazumijevao Mješkovu oblast nad svim ljudima. Thietmar Merseburški pak naslov *rex* rabi za vladara, kojega je izbor potvrdio car ili papa.

²⁴ Usp. Sverre Bagge, Sæbjørg Walaker Nordeide, The kingdom of Norway, *Christianization and the Rise*, str. 121-166. Naime, sage koje bilježe Haraldov naslov datiraju u 12. i 13. stoljeća te društvene prilike svog doba preslikavaju u prvu polovicu 10. stoljeća.

²⁵ Usp. Nora Berend, József Laszlovszky, Béla Zsolt Szakács, The kingdom of Hungary, *Christianization and the Rise*, str. 319-368. Valja napomenuti da se u svim radovima zbornika koji su spomenuti i u prethodnim bilješkama motri suodnos procesa pokršćavanja, vlasti vladara i organizacije vlasti na njegovu području.

²⁶ Relikvije iz Rima imale su pritom posebno značenje. Rosamond McKitterick napominje da su relikvije imale iznimnu političku ulogu kao "ljepilo" unutar Karolinškog Carstva, ali i da su istodobno predstavljale svezu između ovozemaljskog i onozemaljskog, odnosno kršćanske prošlosti i budućnosti; Rosamond McKitterick, *Charlemagne. The Formation of a European Identity*, Cambridge 2008., str. 330; usp. Julia M. H. Smith, *Old Saints, New Cults, Early Medieval Rome and the Christian West. Essays in Honour of Donald A. Bullough*, ur. Julia M. H. Smith, Leiden 2000., str. 317-339, ovdje str. 326.

²⁷ Riječ je o pojmu koji se rabi u: Peter Brown, *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity, AD 200-1000*, Oxford 2003., str. 13, 15, 364. Pod njim je autor podrazumijevao ranosrednjovjekovne kršćanske zajednice u nizu kraljevstva bez zajedničkoga centra, s vlastitim idealom univerzalnosti i sebi prilagođenim viđenjem Rima kao kršćanskog makrokozmosa. Te su zajednice doduše održavale veze s Rimom, no nisu težile podvrgavanju centru (Rimu), nego su u svojoj zajednici nastojale stvoriti "mali Rim". Pojednostavnjeno se može sumirati da je ideja o univerzalnosti Rima/papa postojala, ali je bila ograničena zahtjevima pojedinih kršćanskih zajednica. Istodobno su te zajednice osvješćivale poimanje pape, premda često nisu imale stvaran uvid u događaje u Rimu.

²⁸ O tome usp. primjere u: Thomas Noble, *The Papacy in the Eighth and Ninth Centuries, New Cambridge Medieval History, c. 700-c. 900*, ur. Rosamond McKitterick, sv. 2, Cambridge 1995., str. 563-586, ovdje str. 577-580.

Slavenima. Naznake promjene takvog položaja razvidne su za pontifikata energičnijih osoba, kojih je horizont prelazio granice Patrimonija sv. Petra te za kojih se privremeno afirmirala vizija univerzalnosti Rimske Crkve, poput Nikole I. (858.–867.), Hadrijana II. (867.–872.) i Ivana VIII. (872.–882.), ali su u konačnici naznake procesa crkvene “centralizacije” bile kratka daha.

Premda je s nestankom učinkovite franačke vlasti papa preostao kao zapravo jedina stabilna silnica dotadašnjeg uređenja, dosezi papa u kršćanski svijet ograničeni su stoljetnom borbom oko potpune pretvorbe Rima u papinski grad.²⁹ Papinska služba, kao središte rimske vlasti, postala je plijen u sukobima frakcija rimske aristokracije, što je ponajbolje razvidno iz sudbine trupla pape Formoza (891.–896.) ili utamničenja i pogubljenja Ivana X. (914.–928.) koji je uz pomoć obitelji pokušao ograničiti vlast Marocije, kćeri rimskog konzula Teofilakta. U svakom slučaju, monolitna školovana birokracija papa, posebno kancelarija (notarijat) i administrativni sustav, osigurala je postojanost u obavljanju poslova papa te istodobno njegovala odnose papa s kršćanskim svijetom.³⁰ No, i u tom razdoblju rijetki su bili samostalni istupi papa u kršćanski svijet te su njihove reakcije dolazile samo na vanjski poticaj. Pritom je dakako bila bitna i tradicija koju su lokalne crkve i zajednice njegovale u vezi sa službom nasljednika sv. Petra, osobito koncepcija transpersonalnosti koja se razvila tijekom druge polovice 9. i tijekom 10. stoljeća, ali i svijest o isključivo papinskom pravu posvećenja vladara i podjele carske krune, sukladno tzv. *Pactum Ludovicianum* iz 817. godine.

* * *

Značenje konteksta zaključaka o položaju vladara u političkoj kulturi 9. i 10. stoljeća, procesu nestanka franačke vlasti te položaju papa i njihovoj univerzalnosti ukratko će se sagledati s obzirom na sveze hrvatskog vladara s papama i njegov položaj na crkvenim sinodama dvadesetih godina 10. stoljeća.

Danas sačuvana svjedočanstva o papinim svezama s Tomislavom odnose se na jednu od dviju sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća.³¹ Održavanje tih sinoda podrazumijevalo je postojanje nekih obrazaca društvenog uređenja. Ponajprije je to postojanje uređene i strukturirane vlasti vladara (s naslovom *dux* ili *rex*), vizije pape kao vrhovnoga pastira te njihovo zajedničko nastojanje oko ispravnoga štovanja i

²⁹ Chris Wickham taj proces motri kroz dihotomiju razvoja prema južnotalijanskom dinastičkom modelu i sjevernotalijanskom biskupskom modelu, koji je najposlije prevladao. Usp. Chris Wickham, “The Romans According to Their Malign Custom”: Rome in Italy in the Late Ninth and Tenth Centuries, *Early Medieval Rome and the Christian West*, str. 151-166, ovdje str. 155-157.

³⁰ Usp. Thomas F. X. Noble, Literacy and the Papal Government in Late Antiquity and the Early Middle Ages, *The Uses of Literacy in Early Medieval Europe*, ur. Rosamond McKitterick, Cambridge 1995., str. 82-108. Primjer te postojanosti u slučaju odnosa papa i hrvatskih vladara neizravno je vidljiv i u: Radoslav Katičić, *Methodii doctrina*, *Slovo*, sv. 36, Zagreb 1986., str. 11-44, ovdje str. 18-26.

³¹ O vjerodostojnosti tih vrela u hrvatskoj historiografiji potanko se pisalo te je na ovome mjestu dovoljno spomenuti da je njihova tekstovna autentičnost dijelom prijeporna, no ona sadržajna uglavnom se prihvaća.

spasa vjernika. To su bili uvijek iznova neophodni preduvjeti za ostvarenje ikakvih kontakata hrvatskih vladara i papa, bilo da je riječ o 9., 10. ili 11. stoljeću. Postojanje tih preduvjeta ujedno je označivalo pripadnost i etabliranost hrvatskih vladara u tadašnjem kulturnom okružju. Dakako, oblikovanje tih preduvjeta u prošlu zbilju ovisilo je o svakodnevnoj situaciji.

Tomislav je kao vladar bio odgovoran za spas svojih podanika. Pritom nije bilo dostatno njegovo samostalno nastojanje oko ispravnog štovanja, nego je bila potrebna i aktivna suradnja s crkvenom domenom, ponajprije s biskupima i opatima. Nastojeći oko te suradnje, Tomislav je, kao vladar koji je gajio viziju vrhovnoga pastira, kao i njegovi prethodnici, uspostavio kontakte s papom. S obzirom na to da su u to doba samoinicijativni istupi papa u kršćanski svijet bili rijetki, s pravom se može pretpostaviti da je upravo Tomislav poveo inicijativu oko uspostavljanja tih kontakata. Naime, već je za Ivana VIII. i Stjepana V. razvidno nastojanje papa za utvrđivanjem vlastitih crkveno-jurisdikcijskih prava na širem području nekadanjeg Ilirika. Taj je trend nastavio i papa Ivan X., a u kontekstu njegova položaja u Rimu može se pomišljati i kao na iskaz osobnog prestiža s obzirom na utjecaj obitelji potomaka Teofilakta. No, upravo zbog specifičnog položaja u kojem se papa nalazio, njegov samoinicijativan istup malo je vjerojatan, što je ujedno i sukladno tvrdnjama o univerzalnosti papinstva toga doba.

Nadalje, s obzirom na to da je Tomislav, odnosno hrvatski vladar, imao najistaknutiju ulogu u kršćanskoj zajednici kojoj je bio na čelu te je zapravo kao vladar odgovarao za nju, pouzdano se može ustvrditi da je upravo on vodio sinode. Na njima je uz Tomislava sudjelovala svjetovna i crkvena elita te papinski poslanici, odnosno najuglednije osobe tadašnjega hrvatskoga i dalmatinskog društveno-upravnog života. Ondje su se rješavali poslovi koji se tiču područja nad kojim je Tomislav imao vlast.³²

Upravo iz zaključaka sinoda razvidna je i neprijeporna povezanost episkopata s Tomislavom. Dapače, razvidno je i da su članovi episkopata zapravo bili istaknuti vladarevi službenici, koji su s njim upravljali. Upravo zbog tog posebnog odnosa s hrvatskim vladarom, dalmatinski episkopat nastojao je na sinodama definirati crkveno-jurisdikcijski položaj, ali i jasnije utvrditi međusobne obveze s Tomislavom³³ te postići potpuno poistovjećenje duhovne i svjetovne domene.

Definiranje međusobnih obveza vladara i episkopata, među ostalim, podrazumijevalo je i rješenje pitanja ninskog biskupa Grgura. To potvrđuje gledište episko-

³² O pitanju područja Tomislavove vlasti usp. bilj. 9. Usputno valja napomenuti da crkvena elita koja je mogla sudjelovati na sinodi nije nužno morala biti s područja Tomislavove vlasti. Sinode su se sazivale za područje pojedine crkvene provincije. Ta tvrdnja, doduše, donekle otvara pitanje postojanja jedne ili dvije crkvene provincije u Dalmaciji. Možda je ipak od sveg bitnije što je splitski nadbiskup kao metropolit, i barem načelno kao primas, nedvojbeno bio unutar područja vlasti hrvatskog vladara. Takvo razmišljanje donekle potvrđuju i sami zaključci, u kojima se posebno izdvajaju stonska, dubrovačka i kotorska biskupija – bez obzira na to jesu li predstavnici tih biskupija doista sudjelovali na sinodi 928. ili ne – za područje za koje je teško pomisliti da je bilo pod vlašću hrvatskog vladara.

³³ *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, prir. Tadija Smičiklas i dr., sv. 1, Zagreb 1967. (dalje: CD), dok. 23, str. 30-33.

pata prema Grguru, biskupu novoosnovane ninske crkve, koja – u usporedbi s dalmatinskim biskupijama – nije imala nikakvu tradiciju.³⁴

Prijepor između ninskog biskupa Grgura i dalmatinskog episkopata, predvođenog splitskim nadbiskupom Ivanom, oko jurisdikcije nad područjem pod vlašću hrvatskog vladara, a koji se nazire iz zaključaka, zapravo je riješen ponajprije intervencijom Tomislava ili njegova nasljednika na drugoj sinodi. Nju je ponovno vodio vladar, pribivao joj je papin poslanik biskup Madalbert te svi istaknuti svjetovni i duhovni službenici s područja hrvatskog vladara. Ondje je najposlije uređena i crkvena uprava. Sinoda označava neprijeporno i konačno povezivanje hrvatskog vladara s dalmatinskim episkopatom, pri čemu je Nin kao nekadašnje središte crkvene organizacije hrvatske kneževine pao u drugi plan. Pritom je presudna bila tradicija pojedine crkve, pa je tako i Ninu osporeno pravo biskupijskoga središta, a Grguru na upravu ponuđena jedna od tri, pa čak i sve tri, vakantne biskupije (skradinska, sisačka, omiška).³⁵

Održavanje druge sinode dodatno potvrđuje da je glavnu riječ na njima imao Tomislav ili njegov nasljednik te da je papa kao vrhovni pastir potvrdio ishod prijepora ninskog biskupa Grgura s dalmatinskim episkopatom. No, istodobno Ivan X. u duhu Pseudoizidorskih dekreta³⁶ nije propustio pozvati Grgura i Ivana u Rim te poslati jasnu poruku da je upravo papa vrhovna instancija kršćanskog svijeta koja, apostolskim pravom prvenstva sv. Petra i Kristova vikarijata, ima presudnu riječ u crkveno-organizacijskim i pastoralnim pitanjima.³⁷ Može se pak pomišljati i na to da su papinski poslanici, Ivan biskup Ankone i Lav biskup Palestrine, brinuli o ispravnosti vladarevih nakana, ali i o jurisdikcijskoj te dogmatskoj ispravnosti episkopata.

Prvorazredna Tomislavova uloga proizlazi i iz problema odnosa papa prema bogoslužju na slavenskom jeziku na području njegove vlasti.³⁸ Naime, još od doba

³⁴ O značenju tradicije crkve i biskupskog sjedišta na praktičnom i vrlo instruktivnom primjeru usp. David Kalhous, *The significance of the Sirmian and apostolic tradition in shaping Moravian episcopal organization*, *Early Medieval Europe*, god. 17, br. 2, London 2009., str. 269-285.

³⁵ CD, I, dok. 26, str. 36-38. Odluku je za kratkog pontifikata potvrdio i nadopunio papa Lav VI. te Grguru odredio novu biskupsku službu u Skradinu (usp. CD, I, dok. 27, str. 38-39).

³⁶ Ukratko, riječ je o zbirci tobožnjih dekreta sastavljenoj u polovici 9. stoljeća vjerojatno na sjeveru Franačke. Dekretima su se utvrđivale neposredne papinske ovlasti, osobito nad biskupima, pri čemu su se nastojala donekle osporiti tadašnja nadbiskupska prava. Dakako, značenje dekreta ovisilo je o aspektu njihove primjene. Premda nije nastala s tim ciljem, osobito značenje za pape imat će za velike crkvene reforme u drugoj polovici 11. stoljeća.

³⁷ CD, I, dok. 25, str. 35-36.

³⁸ Samo se usputno spominje da se u dijelu hrvatske historiografije – pod utjecajem shvaćanja druge polovice 19. stoljeća o “narodnoj” i “protunarodnoj” struji te daljnjim historiografskim prenošenjem i nadograđivanjem te osnovne misli – epizoda s Grgurom i slavenskim bogoslužjem promašeno motrila kao sukob glagoljaša i latinaša. Tako je Grgur i percipiran kao borac populist protiv (bogatih/narodnih) izrabljivača. Primjese te vizije katkad se potkrađu i u suvremenim povijesnim osvrtima. O historiografskoj i javnoj percepciji Grgura usp. Budak, *Prva stoljeća*, str. 159-198.

Nikole I. pape su se dvojako odnosili prema uporabi slavenskoga jezika, ali i s tim povezanim doktrinalnim pitanjem *filioque*. Pastirskom brigom i papa Ivan X. bdio je nad spasom vjernika zbog narušavanja pravilnog štovanja, molitvom na nelatinskom jeziku pod utjecajem Metodove nauke (*Methodii doctrina*).³⁹ Papa je od kralja Tomislava implicitno tražio prestanak bogoslužjenja na slavenskom, odnosno podučavanje mladića latinskom bogoslužju.⁴⁰ Slučaj posredno svjedoči o tome da je slavensko bogoslužje našlo odjeka na području pod Tomislavovom vlašću. No, podjednako ukazuje i na Tomislavovu ulogu u brizi za spas podanika nastojanjem za ispravnom molitvom te o poistovjećenju duhovne i svjetovne sfere. O tome zapravo posredno svjedoči sam papa, a sve potvrđuje i Tomislavovu blisku povezanost sa službenicima crkvene organizacije.

Tako sinode dvadesetih godina 10. stoljeća, unatoč zanimanju pape za njih i sudjelovanju njegovih poslanika na njima, zapravo pokazuju da je glavnu inicijativu oko njih imao hrvatski vladar, a papa svojevrsnu pasivnu ulogu, razmatranja i potvrđivanja zaključaka. Zaključci pak neposredno pružaju povijesno prvi potanji uvid u crkvenu organizaciju na istočnojadranskoj obali, ali i njezinu reorganizaciju sukladno papinskoj jurisdikciji nad dalmatinskim episkopatom, te potvrđuju trajnu “kroatizaciju” dalmatinskih gradova.

Na kraju je potrebno još jednom istaknuti da su sveze papa i hrvatskih vladara ostvarene sukladno duhu ondašnjega doba. To je podrazumijevalo vlast kršćanskoga vladara koji je u zajednici s nasljednikom sv. Petra i crkvenim službenicima, kao dijelovima mističnog tijela Kristova, odgovarao za spas povjerenih mu podanika izravnim upravljanjem njihovim životima. Stoga je u vladarevoj, pa tako i Tomislavovoj, upravnoj eliti najistaknutije mjesto imao episkopat. Tako je uređenje crkvenih oblasti na području Tomislavove vlasti i ostvarivanje sveza s papama etabliralo područje njegove vlasti u tadašnjem svijetu te uz druge dnevno-političke čimbenike omogućilo formiranje posebnog identiteta. Sve je to pak tijekom završetka 9. i početka 10. stoljeća za korjenitih društvenih i teritorijalnih promjena, kako je to primijetio Elze – koji u središte stvaranja kraljevine stavlja postojanje zemaljske crkve (*Landeskirche*) – moglo biti osnova procesa kojim će se područje vlasti hrvatskoga vladara formalno percipirati kao *regnum*.

³⁹ CD, I, dok. 22, str. 28-30.

⁴⁰ CD, I, dok. 24, str. 33-35.

Ivan Majnarić

The Pope and the Prince at the End of the Carolingian Age – The Example of the Ecclesiastical Synods of Split of the 920s

Summary

In this short article based on the recent scholarship, the author investigates the role that the Croatian ruler played in the work of the Ecclesiastical Synods held in Split in 925 and 928. The first part of the article analyses the position that a ruler held in the late Carolingian Age, especially his relationship to the Church and the Pope. In this light, the second part discusses the role that the Croatian ruler had in the holding of these synods and the eventual enforcing of their decrees.

Key words: Croatia, Dalmatia, King Tomislav, ecclesiastical history, political history, ecclesiastical synods, the ninth and the tenth century